

**Глобальна та європейська інтеграція**

Андрій ГРИЦЕНКО,
Олена БОРЗЕНКО,
Тетяна БУРЛАЙ

**ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ****Резюме**

Досліджено проблематику розвитку України у рамках європейського інтеграційного проекту та його трансформації під впливом процесів конвергенції економік ЄС, Брекзиту, пошуків нової «ідентичності Європи». Розкрито вплив європейської інтеграції на динаміку суспільного та макроекономічного розвитку України після підписання 2014 р. та імплементації Угоди про її асоціацію з ЄС. Виокремлено головні здобутки євроінтеграції України, що пов'язані з поліпшенням її інституційного середовища, становленням громадянського суспільства, зростанням обсягів торгівлі між Україною та ЄС, збільшенням потенціалу нашої держави для подолання внутрішніх криз, у тому числі пов'язаних з тривалим збройним конфліктом на Донбасі та модернізацією національної системи державного управління. Акцентовано увагу на ключових викликах євроінте-

© Андрій Гриценко, Олена Борзенко, Тетяна Бурлай, 2021.

Гриценко Андрій, доктор економічних наук професор, академік Національної академії наук України, заступник директора ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5030-864X>, Email: agrytsenko@ief.org.ua.

Борзенко Олена, доктор економічних наук, професор, завідувач сектором міжнародних фінансових досліджень ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/v0000-0002-1017-5942>, Емейл: slozko2003@ukr.net.

Бурлай Тетяна, доктор економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економічної теорії, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4530-9151>, Емейл: btv2008@ukr.net.

грації України, які мають перебувати в полі зору національного уряду для ефективного їх подолання за допомогою інструментів державного регулювання. Встановлено, що найбільш серйозні виклики європейської інтеграції України пов'язані з проблемами економічного зростання, деіндустріалізації, структурно-динамічних диспропорцій зовнішньої торгівлі, макрофінансової стійкості, а також гальмування конвергенції між Україною та ЄС. Окреслено ключові інституційні виклики, що стосуються імплементації Угоди та інституційних кризових явищ у розвитку ЄС. Обґрунтовано, що наша держава потребує реконструкції національної економіки відповідно до нової архітектури у європейському і світовому просторі, що передбачає, зокрема, відновлення власної ідентичності та господарської суб'єктності України на засадах соціальної справедливості, що зрештою сприятиме її соціально-економічній конвергенції та повноцінній інтеграції з ЄС.

Ключові слова

Макроекономіка, інститути, ризики, дивергенція, конвергенція, європейська інтеграція.

Класифікація за JEL: E02, F15, I39, O47, O52.

3 рисунки, 1 таблиця, 45 джерел літератури.

Вступ

Загострення конкуренції у глобалізованому світі посилило необхідність формування стійких систем виробничо-збутових, торговельних, фінансових, інформаційно-цифрових та інших міждержавних зв'язків і сприяло інтенсифікації міжнародних інтеграційних процесів у соціально-економічній сфері. Така інтенсифікація пояснюється ще й тим, що регіональна чи блокова інтеграція забезпечує значне розширення та синергію можливостей для більш повної реалізації економічних інтересів держав-учасниць інтеграційних об'єднань. У такому контексті гарним прикладом служить започаткований ще в 1957 р. ін-

теграційний проєкт Європейського Союзу, який уже кілька десятиріч визнається успішним і утримує лідерські позиції у світовому економічному та геополітичному просторі.

ЄС як інтеграційне об'єднання є привабливим для багатьох держав Європи, що роками працюють над виконанням жорстких критеріїв готовності бути його повноцінними учасниками. Підписання Маастрихтського договору (1992 р.), яким уперше було закріплено багатовимірну – одночасно економічну та політичну – інтеграцію ЄС, було інституційним фундаментом для масштабного розширення європейського проєкту у 2004 р., а також наступних хвиль євроінтеграції. Зовнішні та внутрішні кризи випробовують цей фундамент на міцність, а невирішені інституційні та соціально-економічні протиріччя Євросоюзу посилюють необхідність трансформації чинної євроінтеграційної моделі (Gritsenko et al., 2021).

Недосконалість цієї моделі виявляється у значному посиленні в об'єднаній Європі тенденцій євроскептицизму та дезінтеграції, піком яких став Брекзит – вихід зі складу ЄС Великобританії, що офіційно завершився у січні 2020 р., підвівши ризику під майже піввіковим членством цієї держави. Безумовно, цей крок матиме негативні бюджетні, фінансові та торговельно-економічні наслідки для інтеграційного проєкту ЄС, на певний час послабивши його та змусивши шукати компенсаторні інструменти для їх подолання (Aktoudianakis et al., 2020). Окрім того, наявні інші серйозні виклики, на які має реагувати Євросоюз, – постаріння населення, кліматичні зміни, цифровізація, зростання геополітичної та глобальної економічної конкуренції.

Авторитетні експерти та політики вважають, що найбільш ефективною відповіддю на вказані виклики має бути відновлення процесу реальної конвергенції в Євросоюзі, тобто прогресивного зближення економічних та соціальних параметрів, зменшення диспропорцій між «сильними» та «слабкими» країнами-учасницями (Mascherini, 2020). На це питання ще раніше звертав увагу Світовий банк, назвавши успішну соціально-економічну модель ЄС «машиною конвергенції», яка нині потребує модернізації (Ridao-Cano & Bodewig, 2018).

Відновлення та надання динаміки конвергенційним процесам в ЄС дасть змогу знайти адекватні відповіді також на соціальні виклики перед європейськими суспільствами. Так, нагальним викликом є потреба у реновації моделі Соціальної Європи, на що існує надвисокий запит в європейському суспільстві (Rinaldi, 2016) і чому має сприяти реалізація ухваленої 2017 р. Європейської опори соціальних прав і Плану заходів щодо її імплементації на період до 2030 р. (прийнятий у 2021 р.), що орієнтовані на побудову країнами-учасницями стійких систем соціального забезпечення і соціального захисту, сучасних освітніх систем, надійно функціональних ринків праці. Відомі серйозні виклики щодо забезпечення сталого зростання та соціального згуртування в ЄС (Mursa et al., 2018). Суттєві виклики перед ЄС також поставила пандемія коронавірусу (COVID-19), у тому числі щодо рівня солідарності та

згуртування, стійкості національних систем охорони здоров'я та соціального захисту населення, умов посткризового відновлення економік країн-членів тощо (Greubel et al., 2020).

Незважаючи на зазначене вище, наразі зберігається висока привабливість інтеграційного проєкту ЄС для держав з офіційним статусом «країн-претендентів» на вступ до Євросоюзу, насамперед держав Західних Балкан, а також для інших держав, що прагнуть набути такого статусу, у т. ч. – України.

Підписану у 2014 р. Угоду про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода) можна розглядати як детальну дорожню карту для масштабної діяльності, яку Україна має виконати для практичного наближення перспектив отримання членства в ЄС. Відсутність реальної конвергенції між державами-учасницями ЄС і Україною, незважаючи на проведення нею євроінтеграційних реформ і впровадження Плану заходів з імплементації Угоди (Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106), свідчить про значні недоліки системи державного регулювання в Україні та необхідність їх виправлення на основі відповідного наукового підґрунтя.

Огляд літератури та постановка проблеми

Дослідженню сучасних процесів міжнародної інтеграції, зокрема європейської, присвячено чимало ґрунтовних наукових праць. Теоретичний фундамент для таких наукових розвідок заклали такі всесвітньо відомі вчені, як Ян Тінберген (Tinbergen, 1954), що у своїй праці розкрив засади та сутність економічної інтеграції на міждержавному рівні. Ернст Хаас (Haas, 1958), який заклав основи неофункціонального підходу до регіональної інтеграції, аналізуючи досвід об'єднання Європи у 1950–1957 рр. А також Бела Баласса (Balassa, 1961), який розробив класичну градацію процесу міждержавної регіональної інтеграції, виокремивши її п'ять стадій: зона вільної торгівлі → митний союз → спільний ринок → економічний союз → повна економічна інтеграція.

Системний огляд базових і сучасних теорій європейської інтеграції представлено у наукових виданнях за редакцією А. Вінера та Т. Діеза (Wiener & Diez, 2009), а також Дж. Бергмана та А. Німанна (Bergmann & Niemann, 2015). Науковці ґрунтовно розкрили зміст та емпіричні характеристики усіх основних теоретичних підходів до європейської інтеграції – федералізму, неофункціоналізму, інтергавернменталізму, соціального конструктивізму, нормативної теорії та критичної політичної економії.

Теорія та практика процесів європейської інтеграції через призму соціально-економічної конвергенції держав-членів Євросоюзу розглянута у пра-

цях Гж. Колодко (Kolodko, 2000), К. Гребнера й ін. (Gräbner et al., 2017), А. Ласло (László, 2019) та ін.

Значний інтерес викликають емпіричні дослідження інтеграційних процесів у регіоні Європи, зокрема щодо постсоціалістичних держав. Так, відповідно до прогнозу Віденського інституту міжнародних економічних досліджень (Gligorov et al., 2017), соціально-економічна конвергенція країн ЦСЄ та ЄС загалом потребуватиме понад 30–35 років, якщо стартом цього процесу вважати 1995 р. Припустивши, що держави Центральної та Східної Європи у складі ЄС зростатимуть за показником ВВП на душу населення в середньому на рівні 2,8% щороку, до 2026 р. жодна з цих країн не зможе досягти середньоєвропейського показника ВВП на душу населення. Результати проведеного інститутом економетричного моделювання показують, що в 2026 р. ВВП на душу населення Болгарії ледь перевищить 60% рівня ЄС-28, Хорватії та Румунії – 70%, Словаччини, Словенії, Естонії та Литви – 80%, і лише показник Чехії перевищить 90% середньоєвропейського індикатора. Польща та Угорщина зможуть наблизитися до рівня 80% ВВП на душу населення ЄС-28 лише у 2031 р.

У праці Ф. Шиммельфеніга (Schimmelfennig, 2018) охарактеризовано трансформацію сучасних теоретичних підходів до осмислення європейської інтеграції з урахуванням криз, з якими зіткнувся ЄС, у т. ч. кризи зони євро, демографічної та міграційної криз.

Аналітичне оцінювання впливу на процеси інтеграції та дезінтеграції ЄС кризових явищ, пов'язаних з Брекзитом, надано у комплексних дослідженнях М. Маркакіса (Markakis, 2020) та дослідників Центру європейської політики (Aktoudianakis, 2020).

Експерти дослідницького центру Європарламенту ґрунтовно розкрили проблеми та структурні ризики для європейського інтеграційного проєкту, зумовлені наслідками пандемії COVID-19 (European Parliamentary Research Service, 2020).

Українські вчені В. Сіденко (2011) та О. Білорус (2013) провели ґрунтовні наукові розробки щодо умов і специфіки європейської інтеграції України, зокрема у контексті процесів глобалізації та досягнення цілей сталого розвитку. Д. Лук'яненко, В. Чужиков та ін. (2010), а також Є. Савельєв та ін. (Savelyev et al., 2021) предметно розкрили специфіку євроінтеграції України у контексті забезпечення її соціально-економічної конвергенції з ЄС і окремими групами країн-учасниць. Економічні виклики, нові можливості, а також інституційні та макрофінансові ризики, пов'язані з імплементацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, комплексно досліджують фахівці Інституту економіки та прогнозування НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень тощо.

Мета статті

Враховуючи зазначене, мета дослідження полягає у розкритті досягнутих здобутків і встановленні ключових викликів європейської інтеграції України в сучасних умовах.

Методологія

У процесі дослідження застосовано такі загальнонаукові та спеціальні методи й наукові підходи:

- *метод сходження від абстрактного до конкретного* (для виявлення сутності та конкретизації протиріч, акумульованих в інституціональній архітектурі ЄС);
- *логіко-історичний підхід* (для розуміння у логіці історичного розвитку необхідності реконструкції об'єднаної Європи для відновлення її власної ідентичності та самості);
- *статистичний та графічний методи аналізу* (для дослідження динамічних рядів показників, що характеризують євроінтеграційні процеси);
- *метод порівняльного аналізу* (для оцінювання процесів європейської інтеграції окремих держав–учасниць ЄС та України).

Під час проведення дослідження використано дані Державної служби статистики України та Євростату; звіти Європейської комісії та Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції України; прогнозні моделі та оцінки Інституту економіки та прогнозування НАН України; нормативно-правові та законодавчі акти України та ЄС.

Дослідження базується на кількох економічних теоріях та підходах. *Перше*, воно ґрунтується на постулатах **неокласичної економічної теорії**, у межах якої економічне зростання описується виробничою функцією Кобба-Дугласа. Залежно від впливу чинників економічного зростання, науковці досліджують шляхи досягнення міжкраїнної економічної конвергенції. Серед тих, що розглядаються у найбільш відомих наукових працях, можна виокремити такі основні конвергенційні шляхи: (1) зростання рівня капіталоозброєння робочої сили; (2) технологічне наздоганяння; (3) акумуляція людського капіталу; (4) структурні перетворення; (5) інституціональна трансформація; (6) використання переваг торгівлі; (7) фінансова інтеграція. Зазначені шляхи

конвергенції відіграють важливу роль у забезпеченні повноцінної інтеграції держав до міжнародних інтеграційних проектів.

По-друге, у статті використано результати розрахунків для України, що спираються на **концепцію конвергенції**, обґрунтовану за допомогою економетричних моделей, викладених у фундаментальній праці Роберта Барро та Хав'єра Сала-і-Мартіна (Barro & Sala-i-Martin, 1992). Зокрема, наші результати стосувалися процесу *σ-конвергенції*, яка простежується у випадках, коли розрив у рівнях реального доходу в економіках різних країн постійно скорочується.

В економетричному сенсі зближення економік, що відповідає критерію *σ-конвергенції*, має означати скорочення дисперсії показника випуску на душу населення різних держав чи регіонів протягом конвергенційного періоду. Важливо те, що параметр *σ-конвергенції* характеризує наявність тренда у скороченні розриву між «країнами-лідерами» і «країнами-аутсайдерами».

По-третє, у нашому дослідженні сучасні процеси Європейської інтеграції розглядаються з позицій **теорії неофункціоналізму**. У загальному визначенні неофункціоналізм становить інтеграцію як політичний процес, що потребує узгодження соціальних суперечностей та балансу інтересів у громаді.

По-четверте, у рамках **інституціональної теорії** застосовано **підхід спільно-розділеної праці**, розроблений українськими вченими-теоретиками, зокрема академіком НАН України А. А. Гриценком. Згідно з цим підходом спільно-розділена праця була вихідною формою суспільно-економічних відносин, з якої розвинулися людина і суспільство, всі форми їхнього існування. З неї розвиваються у взаємозв'язку і взаємопроникненні, з одного боку, відносини розділеності та відособленості, а з іншого – кооперації та усупільнення, що виражається з боку розділеності у формуванні ринкової економіки, а з боку спільності – у виникненні та розвитку держав. Узагальненою сучасною формою реалізації протиріччя спільно-розділеної праці є протиріччя між глобалізацією, яка розвивається з боку спільності та реалізується, перш за все, через інформаційно-технологічні та фінансово-економічні механізми, і локалізацією, яка розвивається з боку розділеності та реалізується через просторово-територіальні форми локалізації матеріальних і трудових ресурсів, які можуть переміщатися в просторі зі швидкістю фінансових потоків і електронних платежів. За суттю це основне протиріччя сучасної епохи.

Результати дослідження

Інституційні та макроекономічні досягнення європейської інтеграції України

Історична ретроспектива показує, що Україна тривалий час не мала стабільної та передбачуваної зовнішньої політики, помітно коливалась між двома – «східним» (євразійським) і «західним» (європейським) – векторами інтеграції та намагалась поєднати їх. Зрештою, у 2014 р. Україна обрала «західний» вектор, що було підтверджено у Конституції в 2019 р. (Закон України від 07.02.2019 р.).

В інституціональному контексті глобального розвитку такі коливання зовнішньої політики значною мірою пояснюються специфікою процесів становлення демократії в пострадянських суспільствах. Експерти зазначають, що демократизація в пострадянському східноєвропейському та євразійському напівпериферійному сегменті глобалізованого простору відбувається своєрідно, що призводить до виникнення в більшості суспільств на цих теренах олігархічних демократій – малоефективних, зовнішньо залежних, таких, що ґрунтуються на вкрай нерівному розподілі соціальних ресурсів (Кононенко, 2010). Політичні еліти в Україні діяли в межах моделі олігархічної демократії, традиційно керувалися власними економічними, а не національними інтересами, декларуючи різні інтеграційні курси держави.

Ратифікація українським парламентом у вересні 2014 р. Угоди про асоціацію з Європейським Союзом бала початком стрімкого прискорення євроінтеграційних процесів в Україні. Водночас активізувалася її діяльність у рамках спеціальних інтеграційних ініціатив ЄС, насамперед ініціатив «Східне партнерство», «Транс'європейська транспортна мережа (TEN-T)», «Горизонт 2020», «Євратом», «Еразмус+», «Креативна Європа», «Дім Європи» в Україні та ін. (Zygierewicz, 2020).

За оцінкою Єврокомісії, протягом 2014–2020 рр. загальна фінансова (кредитна і грантова) підтримка Євросоюзу в рамках сприяння процесу стабілізації та реформ в Україні становила 16,5 млрд євро (European Commission, 2020).

На сьогодні українсько-європейська співпраця є ефективною і має хороші перспективи. Так, у Спільній заяві за підсумками 22-го Саміту Україна – ЄС, що відбувся 6 жовтня 2020 р., Європейський Союз відмітив готовність України приєднатися до майбутньої Рамкової програми досліджень та інновацій ЄС «Горизонт Європа» та Програми «EU4Health», що буде важливим чинником

для «зеленого» та цифрового відновлення після пандемії COVID-19. Також ЄС привітав Угоду про транзит газу до ЄС після 2019 р., яка закріпила роль України як стратегічної енерготранзитної держави, та підтвердив своє зобов'язання вже найближчим часом укласти з Україною Угоду про спільний авіаційний простір (Офіційне інтернет-представництво Президента України, 2020).

Зазначимо, що кількарічна імплементація Угоди (нагадаємо, що одним з найважливіших складових цього процесу є гармонізація нормативно-законодавчої бази України з *acquis communautaire*), відкриття з січня 2016 р. Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом, надання українським громадянам з червня 2017 р. права на безвізовий в'їзд до країн-членів, а також вагома фінансово-кредитна допомога з боку ЄС дали значний позитивний ефект у розвитку української держави. Але на сьогодні його масштаб не відповідає як макроекономічному потенціалу України, так і її очікуванням, що сформувалися на основі успішного євроінтеграційного досвіду країн Балтики та країн Вишеградської групи.

На нашу думку, для об'єктивного оцінювання ситуації необхідно окреслити вже досягнуті переваги європейської інтеграції України та суттєві перешкоди, що гальмують цей процес. Ефективна відповідь на ці виклики є однією з необхідних умов забезпечення конвергенції Україна – ЄС і має бути невід'ємною складовою вітчизняної державної політики.

Очевидні переваги, що досягнуто протягом 2014–2020 рр. у ході європейської інтеграції України, пов'язані з її інституційним розвитком і становленням громадянського суспільства. За вказаний період наша держава значно зміцнила свої позиції (фактично зробила «стрибок») у міжнародних рейтингах, зокрема за такими показниками, як індекс демократії, індекс свободи преси, індекс сприйняття корупції, індекс ведення бізнесу, індекс глобальної конкурентоспроможності тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка позицій України у міжнародних рейтингах, 2014–2020 рр.

№	Рейтинговий показник	Ключові сфери оцінювання	2014 р.	2020 р.
1	Індекс демократії (Democracy Index), розраховується дослідницьким центром «Economist Intelligence Unit»	– виборчий процес і плюралізм; – політична участь; – громадянські свободи; – політична культура; – діяльність уряду.	5,42 бала (за найвищого індексного бала 10)	5,81 бала (за найвищого індексного бала 10)

№	Рейтинговий показник	Ключові сфери оцінювання	2014 р.	2020 р.
2	Індекс сприйняття корупції (Corruption Perception Index), розраховується МНГО «Transparency International»	Рівень корумпованості системи державного управління країни. Ризики, що люди / компанії зіткнуться з хабарництвом чи іншими корупційними практиками ведення бізнесу в країні.	142 місце серед 175 країн світу	117 місце серед 179 країн світу
3	Індекс свободи преси (World Press Freedom Index), розраховується МНГО «Репортери без кордонів»	– законодавча база, яка регулює діяльність ЗМІ, – наявність прямих атак і непрямих джерел тиску на журналістів і ЗМІ, – залежність ЗМІ від політичного впливу, – рівень самоцензури журналістів.	127 місце серед 180 країн світу	96 місце серед 180 країн світу
4	Індекс ведення бізнесу (Doing Business Index), розраховується Групою Світового банку	Сприятливість створених державою умов для ведення бізнесу в національній економіці.	87 місце серед 189 країн світу	64 місце серед 190 країн світу
5	Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), розраховується Всесвітнім економічним форумом	Чинники національної конкурентоспроможності: якість інститутів, стан інфраструктури, макроекономічна стабільність, інноваційна активність, продуктивність праці і зайнятість, рівень освіти, людський капітал.	(2013–2014 рр.) 84 місце серед 148 країн світу	83 місце серед 141 країни світу
6	Індекс процвітання Інституту Legatum (Legatum Prosperity Index)	Досягнення країн світу з точки зору їхнього благополуччя; функціонування держави у сферах: управління; економіки; підприємництва; освіти; охорони здоров'я; безпеки; особистих свобод; соціального капіталу; стану довкілля.	63 місце серед 142 країн світу	92 місце серед 167 країн світу

№	Рейтинговий показник	Ключові сфери оцінювання	2014 р.	2020 р.
7	Індекс людського розвитку (Human Development Index), розраховується ПРООН	– доходи населення (ВВП на душу населення, за ПКС); – освіченість населення (рівень грамотності серед дітей і молоді); – очікувана тривалість життя.	83 місце серед 187 країн світу	74 місце серед 189 країн світу
8	Валовий національний індекс щастя (Gross National Happiness Index), розраховується міжнародним проектом «Мережа рішень сталого розвитку» при ООН	– результати опитувань жителів щодо того, наскільки щасливими вони себе відчувають, – рівень ВВП на душу населення, – очікувана тривалість життя, – наявність громадянських свобод, – почуття безпеки і впевненості в завтрашньому дні, – гарантії зайнятості, – рівень довіри в суспільстві.	87 місце серед 156 країн світу	123 місце серед 149 країн світу

Source: Zygierewicz (2020, p. 9-10); Центр гуманітарних технологій (n.d.).

Згідно з даними табл. 1. протягом 2014–2020 рр. Україна помітно погіршила свої позиції за індексом процвітання Інституту Легатум, індексом людського розвитку та національним індексом щастя. Причинами цього вбачаються кризові явища у соціальній сфері України та формування загрозливої тенденції її соціальної дивергенції з Євросоюзом (Borzenko & Burlay, 2020). Підтвердження цієї тези можемо знайти в Резолюції Європарламенту від 11 лютого 2021 р., присвяченій оцінці імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (European Parliament, 2021). Зокрема, у Резолюції наголошується, що «... враховуючи, що Угода переслідувала мету наближення національного законодавства України та її національних стандартів до стандартів ЄС, у тому числі в соціальній сфері; незважаючи на ці зобов'язання, імплементація Угоди в соціальній сфері залишається незадовільною; хоча Україна ратифікувала основні міжнародні документи, але продовжує не виконувати їх».

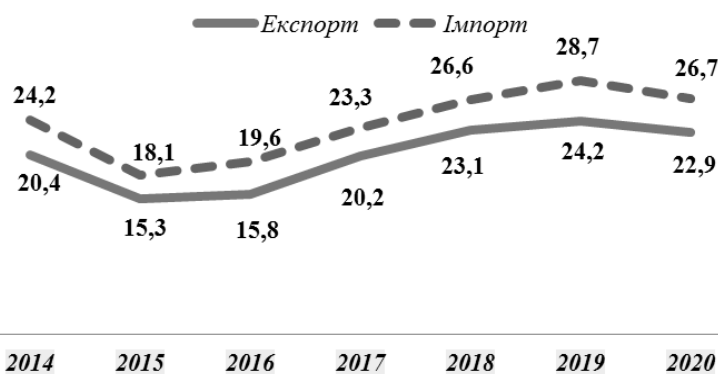
У зовнішньоекономічній площині очевидні переваги в результаті європейської інтеграції Україна отримала через зростання обсягів торгівлі з Євросоюзом. Насамперед це свідчить про ефективність дії Поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі, яка з початку її відкриття з 1 січня 2016 р. сприяла збільшенню торговельного обороту Україна – ЄС більш ніж у 1,5 разу та перетворенню ЄС на найбільшого торговельного партнера України. Питома вага ЄС-28 в експорті Україною товарів і послуг зросла з 31,8% у 2016 р. до 37,8 % у 2020 р., а імпорту – відповідно з 39,8% до 43,9% (Державна служба статистики України, n.d.).

Загалом протягом 2014–2020 рр. Україна наростила обсяги експорту товарів і послуг до ЄС на 2,5 млрд дол. США (з 20,4 до 22,9 млрд дол. США), а імпорту – на 2,5 млрд дол. США (з 24,2 до 26,7 млрд дол. США) (рис. 1). Ця торговельна динаміка могла би бути ще кращою, якби на неї не вплинула соціально-економічна криза в Україні у 2014–2016 рр. і поширення пандемії COVID-19 з березня 2020 р.

Незважаючи на позитивні зміни в українській економіці та суспільстві, яка забезпечила європейська інтеграція, дуже важливо адекватно враховувати загрози, що можуть загальмувати інтеграційний процес та вимагають втручання держави за допомогою відповідних регуляторних інструментів.

Рисунок 1

Обсяги зовнішньої торгівлі товарами та послугами України та ЄС протягом 2014–2020 рр., млрд дол. США



Примітка: дані за 2014–2020 рр. наведено без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим і частини Донецької і Луганської областей.

Джерело: Державна служба статистики України (n.d.).

Ключові виклики європейської інтеграції України

Виклики економічного зростання. На поточному етапі один з головних викликів європейської інтеграції України стосується забезпечення виходу країни на траєкторію стійкого зростання економіки (після подолання кризи, зумовленої поширенням пандемії COVID-19) та подолання макроекономічних дисбалансів, що обмежують стійкість державних фінансів і міжнародну конкурентоспроможність України.

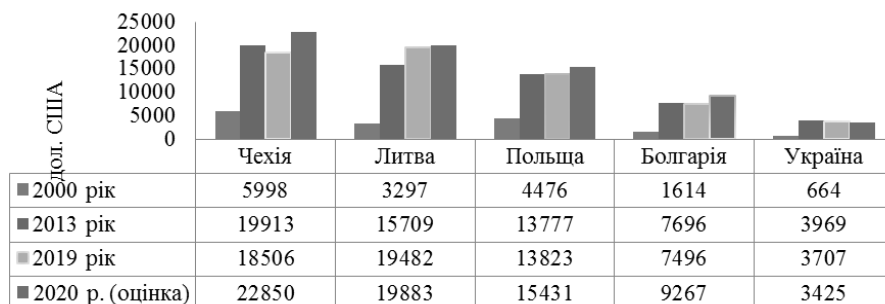
Внаслідок певних причин (від тривалого воєнного конфлікту на Донбасі і до гальмування реформ та деградації системи державного управління економікою) протягом останніх років для України характерна спадна динаміка такого ключового макроекономічного показника, як ВВП на душу населення. Цей показник в нашій державі збільшився протягом 1991–2016 рр. у півтора разу, але, досягнувши максимуму в 2013 р. (3969 дол. США), потім значно скоротився і може повернутися на ці позиції лише через десятиріччя – причому цей прогноз надавав МВФ ще до початку негативного впливу COVID-19. За прогнозною оцінкою МВФ, ВВП на душу населення України лише за підсумками 2022 р. буде становити 3967 дол. США, а за підсумками 2023 р. досягне 4312 дол. США (International Monetary Fund, 2020).

Порівняльна оцінка показує, що у 2019 р. обсяг ВВП на душу населення України був меншим від аналогічного показника Литви у 5,3 разу, Чехії – у 5 разів, Польщі – у 3,7 разу, Болгарії – у 2 рази. Згідно з оцінкою МВФ, у 2020 р. відставання України від вказаних держав ЄС за рівнем добробуту населення збільшилося: розрив між Україною та Чехією сягнув 6,7 разу, Литвою – 5,9 разу, Польщею – 4,5 разу, Болгарією – 2,7 разу (рис. 2). Така тенденція, особливо зважаючи на посилення негативного впливу пандемії COVID-19 через її «хвилеподібний» характер, вказує на загрозу дивергенції між економіками України та ЄС. З огляду на це український уряд має розробити відповідну стратегію протидії.

Виклики деіндустріалізації. Суттєві перешкоди на шляху повноцінної інтеграції України до об'єднаної Європи можуть виникнути внаслідок процесів деіндустріалізації української економіки, що набули інтенсивності з 2014 р. За даними офіційної статистики, індекс фізичних обсягів валової доданої вартості (за основу взято рівень 2016 р.) у добувній промисловості України скоротився зі 137,9 у 2013 р. до 91,6 у 2020 р.; у переробній промисловості – зі 124,5 до 100,6; у галузі постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – зі 122,9 до 91,7 відповідно (рис. 3).

Рисунок 2

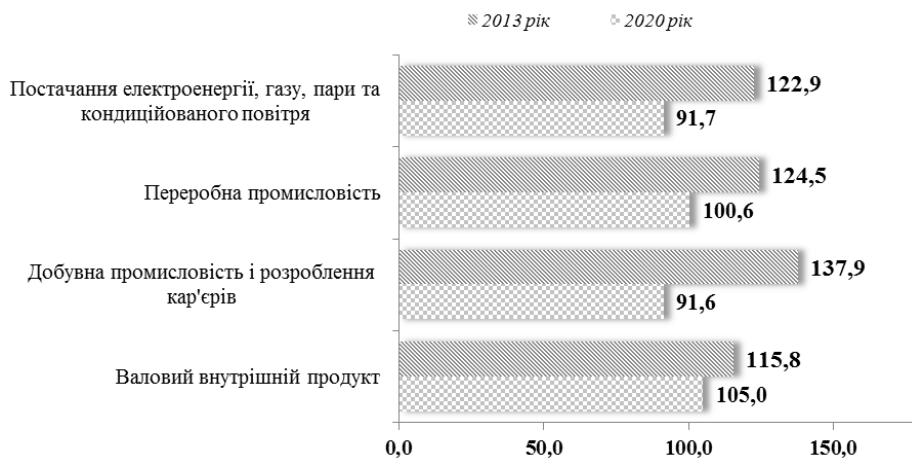
ВВП на душу населення, у поточних цінах, 2000–2020 рр., дол. США



Джерело: International Monetary Fund. (2020).

Рисунок 3

Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту та валової доданої вартості за видами економічної діяльності України, %, 2016=100



Примітка: дані за 2013 р. представлено без урахування АР Крим, дані за 2020 р. – також без тимчасово непідконтрольних окремих територій Донецької та Луганської областей.

Джерело: Державна служба статистики України (n.d.).

Порівняно з індустріальними державами ЄС Україна значно програє в індустріальному розвитку, ризикуючи перетворитися на країну з малою, сировинною та низькотехнологічною економікою. Сформований в останні роки чіткий тренд деіндустріалізації України – прямий шлях до «клубу» технологічно й економічно малорозвинених держав з низькою конкурентоспроможністю, який веде у протилежному напрямку від розвиненої Європи, яка живе цінностями Четвертої промислової революції та системно впроваджує концепцію «Індустрія 4.0». Вочевидь, проблема полягає в орієнтирах і підходах державної економічної політики нашої держави, які призводять до її дивергенції у промисловому розвитку з ЄС.

Українські науковці вказують на безперспективність тієї пасивної позиції, яку наша держава зайняла щодо розбудови власного промислового виробництва, та хибність нині домінуючого підходу до розвитку вітчизняної економіки лише на основі використання поточних конкурентних переваг країни – дешевих природних, земельних і трудових ресурсів. Саме така позиція чималою мірою зумовила глибоку деіндустріалізацію, аграрізацію і посилення сировинного ухилу економіки України, в той час як для сталого розвитку вона потребує формування перспективних конкурентних переваг, заснованих на інноваціях і високих технологіях, та зрештою – інклюзивної індустріалізації (Кіндзерський, 2021).

Проте події протягом останніх років вказують на ризики подальшої деіндустріалізації та закріплення «сировинної спеціалізації» України. Так, у липні 2021 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Європейським Союзом та Україною щодо стратегічного партнерства у сфері сировини (European Commission, 2021), який визначає рамкові умови співпраці у галузі довгострокових поставок критичної сировини (в т. ч. кольорових і рідкоземельних металів) з України до ЄС і передбачає, зокрема, залучення європейських компаній до участі у приватизації українських гірничо-видобувних і гірничо-переробних підприємств. Розвиваючи таку співпрацю, Україна має зміцнювати свої позиції для того, щоб за підтримки ЄС досягти прогресу у створенні сучасних високотехнологічних виробництв.

Зовнішньоторговельні виклики. Збільшення протягом допандемічного періоду 2014–2019 рр. щорічних обсягів експорту українських товарів до країн ЄС абсолютно не покриває втрати від катастрофічного скорочення щорічних обсягів торгівлі товарами з країнами СНД за той самий період. Так, за офіційними даними Держстату, товарний експорт України в ЄС зріс на 3,8 млрд дол. США – зі 17,0 млрд дол. США у 2014 р. до 20,8 млрд дол. США у 2020 р. Водночас скорочення експорту українських товарів до країн СНД сягнуло 8,2 млрд дол. США – з 14,9 млрд дол. США у 2014 р. до 6,7 млрд дол. США у 2019 р. (Державна служба статистики України, n.d.). Таким чином, обсяг «чистих втрат» географічної переорієнтації експорту України за вказаний період становив 4,4 млрд дол. США.

Крім того, у структурі торгівлі України з Євросоюзом домінують сировинні товари та товари з низькою доданою вартістю. Так, у 2019 р. у структурі українського експорту товарів до ЄС на зернові культури припадало 12,7%, насіння і плоди олійних рослин – 7,4%, жири та олії рослинного або тваринного походження – 7,4%, руди, шлак і золу – 8,5%, чорні метали – 15,2% (Державна служба статистики України, n.d.). Зазначені структурно-динамічні диспропорції обумовлюють довгострокові виклики для зовнішньоторговельного та платіжного балансу України.

Макрофінансові виклики. На підтримання інтеграційних та конвергентних процесів між Україною та ЄС негативно впливає недостатньо стабільний стан української валютно-фінансової системи. Він значною мірою пов'язаний із незавершеністю реформ фінансового сектору та низьким рівнем розвитку ринків фінансових послуг в Україні; низькою ефективністю фінансової інтеграції країни у європейський і глобальний простір; вразливістю національної валютно-фінансової системи до зовнішнього впливу кризових явищ (Borzenko & Burlay, 2020).

Західні партнери України неодноразово звертали увагу на необхідність подолання викликів її посткризового розвитку. Так, у липні 2019 р. представник МВФ зазначив, що Україна, якщо вона хоче наздогнати світ в економічному розвитку, потребує нової бізнес-моделі, яка «має полягати у постачанні товарів, а не людей до Європи», і впровадження якої неможливе за умови масштабної корупції та неадекватності інституцій (Укрінформ, 2019). Це зауваження, вочевидь, стосується проблеми явища масштабної трудової міграції українських громадян. У 2018 р. Міністерство соціальної політики України оцінило сезонну трудову міграцію з України на рівні 9 млн осіб, а постійну – на рівні 3 млн осіб. Водночас експерти вважають, що сьогодні за кордоном постійно працюють від 4,5 до 10 млн українських громадян, що становить 26%–58% економічно активного населення працездатного віку країни.

Аргументація, наведена вище, дає підстави вважати, що виклики, які виникають у процесі євроінтеграції України, не є швидкоплинними. Вони мають глибинну інституційну природу і зачіпають саму модель її макроекономічного розвитку, спонукають її до ефективної трансформації. За обґрунтуванням Інституту економіки та прогнозування НАН України, на поточному етапі Україні потрібна не модернізація, а реконструкція економіки відповідно до нової архітектури у європейському і світовому просторі. Це передбачає формування нової парадигми економічного мислення і розвитку, а саме – реконструктивного економічного розвитку, що полягає у поєднанні докорінної перебудови несучих конструкцій соціально-економічної системи з відновленням власної ідентичності та господарської суб'єктності України на засадах соціальної справедливості (Гриценко et al., 2016).

Виклики гальмування конвергенції та поглиблення соціальної дивергенції між Україною та ЄС. Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України на основі економетричних методів оцінили динаміку ін-

дикатора ВВП на душу населення, яка засвідчує формування з 2014 р. тенденції соціально-економічної дивергенції України та ЄС і її посилення протягом останніх років. Щоб уникнути негативного сценарію довгострокового поглиблення соціально-економічних розбіжностей з ЄС, Україна має адаптувати відповідний європейський досвід подолання дивергенції (див. László, A. (2019)) до власних реалій.

Основними способами такої адаптації для України на сьогодні є такі: врегулювання конфлікту на Донбасі, відновлення та реінтеграція окупованих та постраждалих від конфлікту територій; здійснення ефективної антикризової політики для подолання наслідків пандемії COVID-19; проведення ефективних інституційних перетворень, зокрема зниження рівня корупції; відновлення індустріального профілю держави; прискорення інноваційної та інвестиційної модернізації й структурно-технологічного оновлення виробництва; подолання боргової залежності держави; посилення соціального захисту та покращення якості життя; злам негативної демографічної тенденції та тенденції галопуючої міграції українських працівників за кордон. Жоден із цих шляхів непростий для України через відсутність політичної волі, високопрофесійних менеджерів та необхідних ресурсів (Borzenko & Burlay, 2020).

Інституційні виклики: Угода про асоціацію Україна – ЄС. Як вже зазначалося, протягом кількох останніх років в Україні формується тренд деіндустріалізації, структурна деградація економіки та зовнішньої торгівлі, неухильне зростання боргової залежності від зовнішнього кредитування, масштабний відплив трудових ресурсів за кордон. Саме ці причини значною мірою підштовхнули українських урядовців до ініціювання наприкінці 2019 р. перегляду Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (йдеться лише про перегляд додатків до Угоди, оскільки внесення змін безпосередньо до її тексту вимагатиме ратифікації оновленого варіанта усіма 27-ма країнами-членами ЄС, що є політично складним і доволі тривалим).

У Спільній заяві за підсумками 22-го Саміту Україна – ЄС (Офіційне інтернет-представництво Президента України, 2020), що відбувся у жовтні 2020 р., було зазначено прогрес в частині оновлення додатків до Угоди щодо телекомунікацій, навколишнього середовища, клімату та фінансової співпраці. Фактично, на Саміті було досягнуто принципової домовленості щодо початку двосторонньої праці з широкого перегляду додатків до Угоди. Так, відбулось засідання Ради асоціації між Україною та ЄС у лютому 2021 р, за підсумками якого сторони погодились «продовжувати посилення економічної інтеграції та регуляторного зближення України з ЄС у таких сферах як цифрова економіка, спрощення торгівлі, митне співробітництво, юстиція та внутрішні справи у рамках Угоди про асоціацію» (Департамент Комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України, 2021).

З огляду на реальні інтереси української та європейської сторін, переговори щодо оновлення Угоди з ЄС будуть непрості. Так, українські посадовці зазначають, що в роботі над оновленням Угоди про асоціацію з Євросою-

зом Українську сторону цікавлять три головні тематичні блоки (Укрінформ, 2019):

I. Перегляд торговельних тарифів, оскільки чинні тарифи вироблені за підсумками переговорів з ЄС, що відбулися у 2006–2007 рр.;

II. Оновлення положень про нетарифні торговельні бар'єри, що стосується як упровадження так званого «промислового безвізу» між Україною та ЄС (взаємного визнання відповідності та прийнятності промислової продукції), так і уточнення окремих статей і термінології, що міститься в Угоді і вже не відповідає сучасним економічним реаліям;

III. Адаптація положень Угоди до змін законодавчого регулювання Євросоюзу в частині енергетичного, цифрового та інших ринків, які відбулися протягом останніх років.

Досвід показує, що для ефективного обстоювання національних інтересів Україна має бути достатньо амбітною у ході переговорного процесу.

Інституційні виклики: Європейський Союз у контексті подолання внутрішніх криз. Протягом останніх років архітектура та єдність Євросоюзу проходить випробування під впливом внутрішніх криз, зокрема боргової, міграційної, кризи зони євро. Але чи не найглибшою з них є інституційна криза.

За понад шість десятиліть функціонування ЄС накопичилося стільки протиріч, що вдосконалення його нинішньої архітектури не зможе їх вирішити. Необхідна реконструкція об'єднаної Європи для відновлення її власної ідентичності та самості. Ідентичністю для Європи є не те, що вона офіційно затвердила (консервативні цінності також можуть перешкоджати розвитку), а те, що відповідає історичній логіці її розвитку. Соціальна держава, гуманістичні цінності, права людини, політкоректність – це та багато іншого потрібно розглядати не як абстрактні цінності, а в логіці історичного розвитку. Такий підхід передбачає розгляд Європи в контексті глобального розвитку світу та пошуку вирішення його протиріч.

Інтеграція як одна з форм вирішення протиріччя між глобалізацією і локалізацією виробництва, має зв'язати просторово-локалізовані структури з глобалізованими фінансовими потоками та рухом інформації. Вона має враховувати рівні розвитку, мобільність, еластичність, швидкість руху ресурсів, інформації та грошей, знаходити адекватні механізми узгодження параметрів функціонування системи. Розбудова Європейського Союзу недостатньо враховувала діалектику цього процесу. Остання хвиля розширення ЄС певною мірою проігнорувала занадто великі розриви в рівнях розвитку країн-учасниць і Маастрихтські критерії, що неминуче призвело до накопичення протиріч (Gritsenko, 2016).

Позитивними є спроби чинного керівництва ЄС щодо подолання протиріч і кризових явищ у розвитку Європейського Союзу. Зокрема, на початку 2020 р. Президент Єврокомісії заявила про впровадження фундаментальних реформ на основі нової Ініціативи «ЄС наступного покоління». Однак, незважаючи на вагоме економічне та фінансове обґрунтування, у цій Ініціативі Єврокомісії зовсім не приділено уваги фундаментальному питанню – подоланню кризи ідентичності, яка перешкоджає повноцінній інтеграції держав-учасниць у рамках Євросоюзу. Тому абсолютно слушною є думка, що «ЄС наступного покоління» не тільки має бути спрямована на забезпечення «зеленого курсу або цифрового прориву об'єднаної Європи, але також має забезпечити оновлення концепції «європейської ідентичності» (Hoeksma, 2020).

Одним з прогресивних механізмів реагування на екзистенційні виклики, з якими сьогодні стикається Європейський Союз, – пандемії, незворотної зміни клімату, обмежені ресурси в умовах зростання демографічних проблем і поглиблення нерівності між країнами та між людьми, – може бути забезпечення висхідної конвергенції країн-членів. За обґрунтуванням експертів Фонду європейських прогресивних досліджень, що представлено у виданні «Наше європейське майбутнє» у травні 2021 р., саме згуртування, конвергенція та соціальна справедливість мають бути головними пріоритетами новітньої внутрішньої політики ЄС, аби на практиці реалізувати принцип глобального сталого розвитку «не залишаючи нікого позаду» («leaving no one behind») (Rodrigues, 2021).

Впровадження

Окремі результати дослідження тезисно розкрито на Міжнародній науковій конференції імені проф. Владаса Гронскаса, яку проводив Каунаський факультет Вільнюського університету (м. Каунас, Литва) у грудні 2020 р. (Gritsenko et al., 2021). Основні результати дослідження щодо викликів європейської інтеграції протягом 2019–2021 рр. у формі науково-аналітичних записок було надано до органів законодавчої та центральної виконавчої влади України.

Висновки

В Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. окреслено масштабну діяльність, яку необхідно виконати Україні для наближення перспектив отримання членства в ЄС. Досягнення цілей Угоди визначальним чином залежить від подолання тенденцій дивергенції та запуску конвергенційних процесів між Україною та Євросоюзом.

Сьогодні українсько-європейське співробітництво є ефективним і має гарні перспективи, що підтверджується у Спільній заяві за підсумками 22-го Саміту Україна – ЄС (від 6 жовтня 2020 р.) та Спільній заяві за результатами 7-го засідання Ради асоціації між Україною та ЄС (12 лютого 2021 р.). Однак варто враховувати не лише наявні досягнення європейської інтеграції України, а й серйозні виклики, що гальмують цей процес і мають перебувати у фокусі уваги національного уряду.

Переваги, досягнуті за період 2014–2020 рр. у ході європейської інтеграції України, пов'язані з її інституційним розвитком і становленням громадянського суспільства. Також вагомим досягненням є значне зростання обсягів торгівлі з Євросоюзом. Насамперед, це свідчить про ефекти дії Поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі, яка впроваджена з 1 січня 2016 р.

Найбільш серйозні виклики європейської інтеграції України пов'язані з проблемами економічного зростання, деіндустріалізації, структурно-динамічних диспропорцій у зовнішній торгівлі, макрофінансової стійкості, а також гальмування конвергенції та поглиблення соціальної дивергенції Україна – ЄС. Також на інтеграційний процес суттєво впливають виклики, що ініційовані інституційним розвитком як України, так і ЄС.

На поточному етапі Україна потребує реконструкції власної економіки відповідно до нової архітектури у європейському і світовому просторі. Для держави видається доцільним рухатися шляхом реконструктивного економічного розвитку, що полягає у поєднанні докорінної перебудови несучих конструкцій соціально-економічної системи з відновленням власної ідентичності та господарської суб'єктності України на засадах соціальної справедливості. Це сприятиме посиленню її конкурентоспроможності, а отже, – забезпеченню соціально-економічної конвергенції та повноцінної інтеграції з Євросоюзом.

Водночас Україна має докласти відповідні зусилля для того, щоб у процесі розвитку інтеграційної співпраці з ЄС (і за його підтримки) досягти прогресу у створенні сучасних високотехнологічних виробництв і уникнути ризиків подальшої деіндустріалізації та закріплення «сировинної спеціалізації» власної економіки.

Список використаної літератури

Гриценко, А. А., Геєць, В. М., Небрат, В. В., Дейнеко, Л. В., Бородіна, О. М., Никифорок, О. І., Близнюк, В. В., Бандура, О. В., Яременко, О. Л., Меркулова, Т. В., Бурлай, Т. В., Гук, Л. П., Пищуліна, О. М., Джабраїлов, Р. А., Устименко, В. А., Галустян, Ю. М., & Данилова, К. І. (2016). *Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і*

соціальна справедливість / ред. В. М. Геєць & А. А. Гриценко ; Інститут економіки та прогнозування НАН України. <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>

Департамент Комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України. (2021, 12 лютого). *Спільна заява за результатами 7-го засідання Ради асоціації між Україною та ЄС*. Урядовий портал. <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-7-go-zasidannya-radi-asociaciyi-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>

Державна служба статистики України. (n.d.). Статистична база даних. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>

Кіндзерський, Ю. В. (2021). Інклюзивна індустріалізація для сталого розвитку: до засад теорії та політики формування. *Економіка України*. 5(714), 21–23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.003>

Кононенко, С. (2010), Міжнародні відносини на пострадянській східноєвропейській та євразійській напівпериферії. В: *Теоретичний ракурс. Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва* : зб. наук. праць. Київ, ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України (С. 69–75). <https://ipiend.gov.ua/publication/ukraina-ta-rosiia-potentsial-vzaiemodii-ta-spivrobotnytstva-zbirnyk-naukovykh-prats/>

Лук'яненко, Д., Чужиков, В., & Вожняк, М. (ред.) (2010). *Конвергенція економічних моделей Польщі та України*. Київ, КНЕУ.

Офіційне інтернет-представництво Президента України. (2020, 6 жовтня). *Спільна заява за підсумками 22-го Саміту Україна – ЄС*. <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-22-go-samitu-ukrayina-yes-64321>

Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text>

Укрінформ. (2019, 20 листопада). *Україна і ЄС провели «вступну» розмову щодо вдосконалення Угоди про асоціацію*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2821497-ukraina-i-es-proveli-vstupnu-rozmovu-sodo-vdoskonalenna-ugodi-pro-asociaciu.html>

Билорус, О. Г. (2013). Глобальная политэкономия. Миросистема глобализма как механизм империалистической интеграции. *Вопросы политической экономики*, 4(9), 98–119.

- Сиденко, В. Р. (2011). Пути и тупики политики Восточного партнерства ЕС: взгляд с Украины. *Мир перемен*, 2, 156–171. <http://mirperemen.net/2011/04/mir-peremen-2011-2/#contents>
- Укринформ. (2019, 2 июля). *Украине нужна новая бизнес-модель, если она хочет догнать мир – МВФ*. <https://www.ukrinform.ru/rubric-economy/2732315-ukraine-nuzna-novaa-biznesmodel-esli-ona-hocet-dognat-mir-mvf.html>
- Центр гуманитарных технологий (n.d.). *Гуманитарный портал: исследования. Рейтинги стран и регионов*. <https://gtmarket.ru/research/country-rankings>
- Aktoudianakis, A., Biskup, P., Bodson, B., Eisl, A., Fabry E., Gostynska-Jakubowska, A., Henig, D., Hughes, K., Jokela, J., Jung, C., Korteweg, R., Mattelaer, A., Menon, A., Portes, J., von Ondarza, N., Wachowiak, J., Wager, A., & Zuleeg, F. (2020). *Towards an ambitious, broad, deep and flexible EU-UK partnership?*. European Policy Centre. https://wms.flexious.be/editor/plugins/imagemanager/content/2140/PDF/2020/Towards_an_ambitious_broad_deep_and_flexible_EU-UK_partnership_WEB.pdf
- Balassa, B. (1961). *The theory of economic integration*. R.D. Irvin.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1992). Convergence. *Journal of Political Economy*, 100(2), 223–233. https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3451299/Barro_Convergence.pdf
- Bergmann, J., & Niemann, A. (2015). Theories of European Integration. In K. E. Jorgensen, Å. Kalland Aarstad, E. Drieskens, K. V. Laatikainen & B. Tonra (Eds.), *The sage handbook of European foreign policy* (pp. 166–182). Sage Publications Ltd.
- Borzenko, O., & Burlay, T. (2020). Overcoming divergence under the conditions of sustainable development: European experience and its adaptation in Ukraine. *Research Reviews of Czestochowa University of Technology. Management*, 38, 7–21. http://wz.pcz.pl/znwz/files/z38/1_38.pdf
- European Commission (2021, July 13). *Memorandum of Understanding between the European Union and Ukraine on a Strategic Partnership on Raw Materials*. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/46300>
- European Commission. (2020, November 27). *Association Implementation Report on Ukraine*. Joint staff working document (SWD(2020) 329 final). https://eeas.europa.eu/sites/default/files/2020_ukraine_association_implementation_report_final.pdf
- European Parliament (2021, Feb 11). European Parliament resolution of 11 February 2021 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine (2019/2202(INI)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.html

- European Parliamentary Research Service. (2020). *Towards a more resilient Europe post-coronavirus. Capabilities and gaps in the EU's capacity to address structural risks*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652024/EPRS_STU\(2020\)652024_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652024/EPRS_STU(2020)652024_EN.pdf)
- Gligorov, V., Grieveson, R., Havlik, P., Podkaminer, L., Astrov, V., Dobrinsky, R., Hanzl-Weiss, D., Hunya, G., Leitner, S., Mara, I., Pindyuk, O., Richter, S., Vidovic, H. (2017). *CESEE Back on Track to Convergence. Economic Analysis and Outlook for Central, East and Southeast Europe*. The Vienna Institute for International Economic Studies. <https://wiiw.ac.at/cesee-back-on-track-to-convergence-dlp-4285.pdf>
- Greubel, J., Bruckwilder, L., & Thiel, H. (2020). *High hopes, low expectations – Brussels' perspective on the future of Europe after COVID-19*. European Policy Centre. https://www.epc.eu/content/PDF/2020/Final_report_final.pdf
- Gräbner, C., Heimberger, Ph., Kapeller, J., & Schütz, B. (2017, September). Is Europe disintegrating? Macroeconomic divergence, structural polarisation, trade and fragility. *Working Paper 136*. Vienna Institute for International Economic Studies. <https://wiiw.ac.at/is-europe-disintegrating-macroeconomic-divergence-structural-polarisation-trade-and-fragility-dlp-4273.pdf>
- Gritsenko, A. A. (2016). *Rekonstrukcja Europy w kontekście poszukiwania drog rozwiązania współczesnych sprzeczności*. In: *O integracji bez retuszu: dyskusje wschodnioeuropejski* (pp. 49-60). Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gritsenko, A., Borzenko-Slozko, O., & Burlay, T. (2021). Ukraine's European integration and its current challenges. *Vilnius University Open Series*, 6–11. <https://doi.org/10.15388/VGIS.2021.1>
- Haas, E. B. (1958). *The uniting of Europe: political, social, and economical forces, 1950-1957*. University of Notre Dame Press. <https://www.europarl.europa.eu/100books/file/EN-H-BW-0038-The-uniting-of-Europe.pdf>
- Hoeksma, J. (2020, September 29). *European identity at home and abroad*. Friends of Europe. <https://www.friendsofeurope.org/insights/european-identity-at-home-and-abroad/>
- Hooghe, L., & Marks, G. (2019). Grand theories of European integration in the twenty-first century. *Journal of European Public Policy*. 26(8), 1113–1133. <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1569711>
- International Monetary Fund. (2020). *World Economic Outlook Data* (October 2020) [Data set]. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October>

- Kolodko, G. W. (2000). Globalization and catching-up: From recession to growth in transition economies. *IMF Working Paper. WP/00/100*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00100.pdf>
- László, A. (2019). Fifteen years of convergence: East-West imbalance and what the EU should do about it. *Intereconomics*, 54(1), 18–23. <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2019/number/1/article/fifteen-years-of-convergence-east-west-imbalance-and-what-the-eu-should-do-about-it.html>
- Markakis, M. (2020). Differentiated integration and disintegration in the EU: Brexit, the Eurozone crisis, and other troubles. *Journal of International Economic Law*, 23(2), 489–507. <https://academic.oup.com/jiel/article/23/2/489/5874723>
- Mascherini, M. (2020). *Upward convergence in the EU: Definition, measurement and trends*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/customised-report/2020/upward-convergence-in-the-eu-definition-measurement-and-trends>
- Mursa, G. C., Iacobuta, A.-O., Socoliuc, O.-R., Clipa, R.-I., & Butiseaca, A. (2018). Youth unemployment among EU countries – A challenge for sustainable growth and social cohesion. *Transformations in Business & Economics*, 17(2B), 701–720.
- Ridao-Cano, C., & Bodewig, Ch. (2018). *Growing United: Upgrading Europe's convergence machine*. World Bank. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/250311520359538450/pdf/123956-REVISED-volume-2-Growing-Unitedvonlinelinks.pdf>
- Rinaldi, D. (2016). *A new start for social Europe*. Jacques Delors Institute. <http://www.institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/newstartsocialeurope-rinaldi-jdi-feb16.pdf>
- Rodrigues, M. J. (Ed.). (2021). *Our European future. Charting a progressive course in the world*. Foundation for European Progressive Studies https://www.feps-europe.eu/attachments/publications/our_european_future_ipdf%201.pdf
- Savelyev, Y., Lyzun, M., Kuryliak, V., & Lishchynskyy, I. (2021). Economic integration of the Visegrad Four and Ukraine in the context of historical narratives and global challenges. *European Journal of Sustainable Development*, 10(2), 44–58. <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1209/1191>
- Schimmelfennig, F. (2018). Liberal intergovernmentalism and the crises of the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 56(7), 1578–1594. <http://dx.doi.org/10.1111/jcms.12789>
- Tinbergen, J. (1954). *International Economic Integration*. Books. Elsevier. <http://hdl.handle.net/1765/15343>

Wiener, A., & Diez, T. (eds.) (2009). *European Integration Theory*. Oxford University Press.

Zygierewicz, A. (Ed.). (2020). *Association agreement between the EU and Ukraine. European Implementation Assessment (update)*. European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/642844/EPRS_STU\(2020\)642844_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/642844/EPRS_STU(2020)642844_EN.pdf)

Стаття одержана: 18 червня 2021 року.
Стаття рецензована: 05 серпня 2021 року.
Стаття прийнята: 20 серпня 2021 року.